

Ю. О. Корольов, здобувач Академії митної
служби України

ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРИЧИН ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкриваються особливості психологічних підходів до причин злочинної діяльності, а також розглянуто сутність та зміст даних причин.

Раскрываются особенности психологических подходов к причинам преступной деятельности, а также рассматриваются сущность и содержание данных причин.

The peculiarities of psychological approaches to the motives of criminal activity, the main points and matters of reasons are uncovered in the article.

Ключові слова. Психологічні підходи, причини, злочинна діяльність, особистість, злочинець, суспільство, фактори, сучасні умови, кримінологія, соціальна система.

Вступ. Сучасні умови, в яких здійснюється входження України в європейський економічний та освітній простір, зумовлюють виконання нових, складних завдань щодо забезпечення психологічного клімату та правопорядку в державі. Успішному функціонуванню сучасної Української держави суттєво заважає погіршення криміногенної ситуації. Слід зазначити особливе місце кримінально-правової науки у виконанні завдання ефективного протистояння злочинній діяльності. Тому на сучасному етапі особливо актуальною стає проблема аналізу причин виникнення злочинної діяльності.

М. Е. Ткаченко підкреслює, що зростання злочинності стало результатом того, що в суспільстві порушені соціально-економічні дії, а такі високі духовні цінності, як самоцінність особистості кожної людини, прагнення до доброти і відкидання насильства щодо інших, турбота про ближніх, в умовах деструктивних змін суспільного життя втратили своє значення [1].

Так, Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа визначають, що в межах позитивістського напряму кримінології розвивались і психологічні підходи. Дехто з кримінологів, вивчаючи злочинну поведінку, акцентує на особі злочинця. Одночасно низька продуктивність психологічних досліджень пояснюється надмірним захопленням психологів соціальними, зокрема й математичними, методиками, що призводить до “психології без душі” [2].

Постановка завдання. Кримінологи стверджують, що структура конкретного правопорушення може бути проаналізована з різних точок зору. Юридичний підхід характеризує його як діяння, що складається з 4-х елементів – об’єкта, суб’єкта, об’єктивної і суб’єктивної сторін. Для кримінології, соціології та психології продуктивнішим є динамічний, генетичний підхід, який дозволяє вивчити поведінку людини в розвитку. З цього погляду, конкретне правопорушення – це процес, який розгортається як у просторі, так і в часі. Більше того, оскільки нас цікавлять причини правопорушень, потрібно врахувати не тільки самі дії, які утворюють заборонений законом учинок, але й деякі події, що передували їм. Таким чином розкривається генезис протиправної поведінки, тобто її походження та розвиток.

Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа попереджають, що в конкретних випадках злочин виникає на ґрунті певного психічного стану, що схиляє людину до конфлікту із соціальними нормами. Зазвичай, небезпечний стан є тимчасовим і відповідає внутрішній кризі, що змінюється емоційною байдужістю, після якої настає егоцентризм, а потім – лабільність (нестійкість), яка може знову перерости в кризу [2].

© Ю. О. Корольов, 2012

Нині кримінологи вважають, що шукати пояснення злочинної діяльності треба не в фізіології чи психіатрії, а в соціальній психології та в психологічних теоріях особистості. Також найбільш прийнятними підходами для аналізу сучасної злочинної діяльності в Україні є соціологічний і соціально-психологічний.

Результати дослідження. Злочинна діяльність – це процес, у якому проявляється складна взаємодія соціальних, економічних, психологічних, політичних, моральних, організаційних та інших факторів у державі. Кожне суспільство здійснює контроль над встановленими ним правовими, етичними, психологічними, організаційними, етичними нормами поведінки щодо своїх громадян.

Системний аналіз негативних процесів у суспільному житті, що детермінують злочинну діяльність, призвів до висновку про зв’язок цих процесів із соціальними суперечностями. За системного підходу причини злочинної діяльності виступають як розходження елементів соціальної системи, як певні соціальні суперечності. Тому аналіз причин злочинності має проводитися з урахуванням саме причин поведінки. А сама поведінка людини визначається не тільки знанням норм, але й ставленням до тих соціальних цінностей, які захищаються цими нормами.

Так, В. Н. Кудрявцев визначає, що злочинна поведінка – це процес, який розгортається у просторі і часі та включає не лише самі дії, але й попередній вплив на особистість, психологічні явища та процеси, що визначають генезис протиправного вчинку [3].

Злочинна діяльність здійснюється не через схильність особистості до злочинної поведінки, а в результаті того, що в даній особистості вкоренилася система змістовних понять, утворень, які зумовлюють її негативне ставлення до певної сторони соціальної дійсності суспільства.

Особистість злочинця – це відбиток своєрідної соціальної якості людини, яка здійснила кримінальний вчинок. При цьому специфічна сутність особистості злочинця полягає в тому, що в особливостях його психічного складу, які виражають внутрішні передумови асоціальної поведінки, є визнані індивідуальні особливості юридично значущої поведінки.

Протиправна поведінка – поведінка соціально не адекватна, за якої є невідповідність правових норм загальнообов'язкового характеру правовій культурі громадян та їх правосвідомості. Це суспільно небезпечна, винна та карана діяльність (діяльність або бездіяльність).

Структурними елементами злочинної діяльності є: мотивація та мотив злочинної діяльності; формування мети злочинної діяльності; прийняття рішення про скоєння відповідної злочинної діяльності; засоби здійснення злочинної діяльності; досягнення результатів та ставлення суб'єкта до них.

Злочинна діяльність характеризується передбачуванням мети. Усвідомивши ту чи іншу потребу, свої інтереси, людина аналізує реальні умови та свідомо уявляє цілий ряд можливих варіантів поведінки для досягнення мети. Вона зіставляє всі “за” та “проти” можливих варіантів дій і відповідно зупиняється на одному з них – найоптимальнішому. Цей вибір мети – усвідомлення її вибір домінуючого мотиву.

Структура злочинної діяльності – це відображення прояву домінуючих мотивів, які спрямовують поведінку людини на релевантні цілі (у злочинній діяльності – релевантно-злочинні цілі) та вибір відповідних засобів її досягнення.

Для визначення причин злочинної діяльності дослідники застосовують такі позиції: інтеракціонізму, який базується на взаємодії біологічних та соціальних факторів у формуванні злочинної діяльності; біофізичні ознаки; ціннісно-нормативний підхід; демографічні, правосвідомі, антисуспільні установки; криміналістичний, кримінологічний та виправний аспекти.

Причинність злочинної діяльності може бути різнобічно досліджена тільки в рамках комплексу наук про людину і суспільство – соціології, соціальної психології, загальної психології, психофізіології та біології.

Основою у вивченні будь-якої особистості є розуміння її як цілісного утворення, як єдності всіх якостей, які відображають взаємозв'язок і взаємозалежність особистості та соціальної сфери, в якій ця особистість живе й виховується і в якій себе проявляє.

Так, М. Е. Ткаченко зазначає, що негативні фактори впливу визначили певний причинний комплекс злочинної діяльності, до якого належать: соціальні, політичні, ідеологічні, моральні, економічні, соціально-демографічні, а також генетичні, соціально-виховні, кримінальні чинники тощо [1].

Проблема причин злочинної діяльності нині є центральною для кримінологічної науки, тому що злочинна діяльність як складне явище є наслідком дії багатьох умов, обставин, факторів і причин.

У ході дослідження з'ясовано, що на сьогоднішній день існує низка причин, які сприяють існуванню, відтворенню і самовідтворенню злочинної діяльності в Україні. Залежно від походження їх можна поділити на соціально-економічні, політико-ідеологічні, соціально-психологічні, нормативно-правові, організаційно-управлінські.

Причини є тим фундаментом, на який нашаровуються і з яким взаємодіють специфічні фактори, притаманні злочинам в Україні. Розглянемо сутність та зміст даних причин.

Соціально-економічні причини злочинної діяльності в Україні є визначальними, оскільки вони обумовлюють злочинну поведінку не тільки окремої особи, але й криміногенну ситуацію у суспільстві в цілому, а також через те, що є суперечності в соціальних і економічних відносинах, а саме:

- недоліки організаційного й адміністративно-господарського характеру;
- надзвичайно великий рівень корупції та хабарництва серед працівників правоохоронних органів;
- великий обсяг тіньової економіки; демпінг на ринку праці. Це призводить до катастрофічного падіння навіть тих мінімальних соціальних стандартів, які існують в Україні;
- матеріальні та житлові умови, в яких перебувають люди;
- низький рівень життя;
- найближче соціальне оточення;
- незайнятість суспільно-корисною працею.

Розглядаються причини, які належать до сфери розробки і реалізації економічної політики держави в умовах трансформаційних змін. Особливо підкреслюємо, що політика має бути концентрованим виразом економічних потреб суспільства. Але політика, що не відтворює економічні потреби суспільства, призведе до загострення соціально-економічних протиріч.

Політико-ідеологічні причини злочинної діяльності в Україні такі:

- соціальна дезорганізація нашого суспільства;
- система цінностей та інтересів;
- протизаконна діяльність – наркобізнес, корупція, торгівля зброєю;
- недостатньо зважене ставлення до пріоритетів економічної політики держави;
- рівень соціалізації і правосвідомості;

- недоліки в реалізації державної кримінальної та кримінологічної політики у сфері запобігання злочинної діяльності;
- високий рівень корумпованості системи державного регулювання процесів запобігання злочинній діяльності в Україні;
- нестабільність суспільного устрою;
- політика широкого впровадження зарубіжного досвіду запобігання злочинній діяльності, який не завжди відповідає українським реаліям.

Соціально-психологічними причинами злочинної діяльності в Україні є:

- соціальні позиції особистості;
- негативний вплив у сім'ї;
- негативний вплив оточення за відсутності моральних бар'єрів;
- особливості матеріального забезпечення громадян України;
- соціальні установки і стереотипи поведінки;
- негативний вплив мікросередовища;
- негативні сторони соціально-економічних протиріч життєдіяльності суспільства;
- негативний вплив на менталітет громадян України засобів масової інформації.

Виходячи з аналізу цих причин, необхідно враховувати: ментальність громадян України, низький рівень правової культури в суспільстві, а також те, що не створено належних економічних передумов для формування досить високого рівня економіко-правової свідомості.

Як бачимо, причини злочинної діяльності мають соціально-психологічний характер, що створює реальну основу для встановлення зв'язку між соціальними умовами життя і психологічними властивостями окремих особистостей.

Нормативно-правові причини злочинної діяльності в Україні такі:

- відсутність належного соціально-правового захисту;
- умови формування економіко-правової свідомості у різних прошарках населення;
- недосконалість законодавства, що регулює процеси запобігання злочинній діяльності;
- економічна необґрунтованість багатьох законодавчих рішень;
- відсутність необхідної правової бази;
- зростаючий потік нормативних відомчих актів, що нерідко викривляють основне законодавство, породжуючи атмосферу нормативного правового хаосу;
- практично не функціонуючий характер багатьох правових актів;
- дуже низька виконавча дисципліна нормативно-правових документів;
- поширення правового нігілізму.

Організаційно-управлінськими причинами злочинної діяльності в Україні є:

- недоліки в роботі правоохоронних органів;
- прорахунки у формуванні управлінських структур, що забезпечують реалізацію політики запобігання злочинній діяльності;
- недостатнє та несвочасне реагування на вчинені протиправні дії;
- прогалини у визначенні компетенції органів держави, які виконують завдання щодо запобігання злочинної діяльності та проблеми в розмежуванні їх повноважень;
- відсутність єдиного методологічного підходу до забезпечення ефективності запобігання злочинній діяльності;
- недосконалість структурної побудови, тобто відсутність урахування специфіки запобігання злочинній діяльності.

У кримінологічному вивченні важливим є аналіз особистості у взаємодії з соціальним середовищем, оскільки злочинну діяльність породжує не сама по собі особистість або середовище, а саме їх взаємодія. Система зовнішніх обставин у поведінці особи переламається через її внутрішній світ, через її психіку. Звідси випливає важливий висновок – у злочинній діяльності проявляється єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів людської життєдіяльності.

Висновки. По-перше, злочинна діяльність – це явище, яке виникає у результаті деформації соціально-психологічних відносин, дисфункції соціальних інститутів та особистості. По-друге, ефективність діяльності, спрямованої на попередження злочинності, значною мірою залежить від цілеспрямованості конкретних профілактичних заходів, від того, наскільки ці заходи адекватні до умов їхньої реалізації і конкретних адресатів. По-третє, боротьба мотивів злочинної діяльності – це процес подолання внутрішніх протиріч між спонуканнями різної сили, а також процес подолання протиріч між злочинними намірами та стримуючими починаннями. По-четверте, злочинна діяльність – це багатофакторний феномен який потребує більшої уваги під час дослідження через процеси в соціумі.

1. Ткаченко М. Е. Психологічні детермінанти злочинної поведінки підлітків та методи їх корекції [Електронний ресурс] / Ткаченко М. Е. – Режим доступу: http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi_vudannia/2010.
2. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посібник / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 264 с.
3. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования / Кудрявцев В. Н. – М. : Мысль, 1998. – 234 с.